ХУДОЖНЬО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОДЯГОВОЇ ВИШИВКИ МАРАМОРОСЬКИХ ДОЛИНЯН XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ.

Пилип Роман, викладач, пошукувач ЛНАМ

Закарпатський художній інститут

Анотація. На основі вивчення джерельної бази, приватних колекцій, власних польових обстежень та фондових збірок Закарпатського краєзнавчого музею, Закарпатського музею народної архітектури та побуту, Регіонального музею етнографії пониззя ріки Теребля в с. Буштино, а також шкільних музеїв ЗОШ І-ІІ ступенів в селах Руська Мокра і Біловарці досліджуються найхарактерніші риси та типові ознаки одягової вишивки. Чи не вперше дається їх ґрунтовна художня характеристика, окреслюється ареал вишивальних осередків. Детально аналізуються функції, композиція, принципи побудови орнаменту, колорит. Визначається номінація орнаменту та найтиповіші орнаментальні мотиви вишивок етнографічної підгрупи українців Закарпаття – Мараморських долинян.

Ключові слова: мараморoські долиняни, типи вишивки, функція вишивки, одягова вишивка, вишивальні осередки, морщення, бунда, кокетка, орнаментальні мотиви.

Аннотация. Пилип Р. И. Художественно-функциональные особенности традиционной народной вишивки мараморошских долынян XIX – первой половины XX ст. На основании изучения фактического материала, частных коллекций, собственных полевых исследований и собраний фондов Закарпатского краеведческого музея, Закарпатского музея народной архитектуры и бита, Регионального музея этнографии понизовья реки Теребля в с. Буштино, а также школьных музеев в деревнях Руська Мокра, Биловарцы исследуются характерные черты и типические особенности вышивки. Практически впервые предоставляется их основательная художественная характеристика, определяются границы вышивальных центров. Подробно анализируются функции, композиция, принципы построения орнамента, колорит. Определяются номинация орнамента и наиболее типичные орнаментальные мотивы вышивок этнографической подгруппы украинцев Закарпатья – Мараморошских долинян.

Ключевые слова: мараморошские долыняне, типы вышивки, функция вышивки, вышивка на одежде, вышивальные центры, мощения, бунда, кокетка, орнаментальные мотивы.

Annotation. Pilip R. Art-function special feature dress embroidery maramoroskych dolynian XIX – of first half XX c. On the fundamentals source basis, private collection, property fields exploration and owners collections Transcarpathion region museum, Transcarpathion museum folk architected and way of life, Region museum ethnographic rive Terebly in Buchtyno, and also skull museum in villages Ruska Mokra and Bilovarci exploration more typical trait and distinctive feature dress embroidery. For the first time give they detailed describe delineate, out line territory embroidery centre. In detail analyses function, composition, colorings, principle construction turn. Determine title pattern and more typical ornament turns of embroideries ethnographical under group Ukrainians Transcarpathion – maramoroskych dolynian.

Key words: maramoroskych dolyniany, types embroiders, function embroiders, dress embroidery, embroidery centre, crumple, bunda, oppression, ornament turn.

Постановка проблеми. Художня вишивка XIX – першої половини XX століть була чи не найбільш поширеною серед усіх видів декоративно-ужиткового мистецтва Закарпаття. Величезна кількість вишуканих взірців вишивок, що зберігаються в фондових збірках музеїв та приватних колекціях, свідчить про значний художній хист вишивальниць та широке використання у побуті. Різноманітність типів та видів вишивок українців Закарпаття має свої виразні характеристики, що зумовлено культурними взаємовпливами, значною кількістю вишивальних осередків, етнографічною мозаїчністю та природно-географічними умовами.

На сучасному етапі розвитку мистецтвознавства важливим кроком у дослідженні художньої вишивки є насамперед висліди регіонального рівня, що згодом повинні сформувати загальне уявлення про мистецтво української народної вишивки та надасть можливість більш ґрунтовно вивчити її на всеукраїнському рівні.

Через часткове чи, в деяких місцевостях Закарпаття, повне зникнення вишивальної традиції надзвичайно важливим є дослідження локальних

вишивальних осередків, вивчення яких ставить питання ґенези, типології, локальних особливостей, техніки, номінації орнаменту її семантики та інше.

Природно-географічне середовище, складні історичні процеси, тривале перебування краю в складі чужоземних держав, мозаїчність етносів та етнографічних груп спричинили культурні взаємовпливи на теренах Закарпаття, що вплинуло на формування в XIX – першій половині XX століть значної кількості типів та різновидів місцевої народної вишивки. До цих пір її художньо-функціональні особливості, техніки, локальні відмінності залишаються практично не вивченими і невідомими для широкого загалу науковців та дослідників.

На процеси утворення одягових комплексів, типів та різновидів вишивки також мали вплив адміністративно-територіальні кордони старого Закарпаття, яке починаючи з XI і завершуючи XIII ст. поступово увійшло до складу Угорщини. Згодом на цих територіях утворилися нові територіальні структури угорського королівства: у 1214 р. оформився Ужанський комітат, у 1262 р. – Угочанський комітат, у 1263 р. – Березький комітат, а у 1303 р. утворився Мараморський комітат [23, с. 54].

У зв'язку з міграційними процесами та галицькою колонізацією гірської місцевості Закарпаття різноманітність вишивки потрібно розглядати у виразній хронологічній послідовності та в чітко відзначеному відрізку часу. До закінчення першої світової війни історичне Закарпаття включало всі етнічні українські південно-карпатські землі у складі Угорщини. Воно охоплювало території майже повністю українських Мараморського, Угочанського, Березького і Ужанського комітатів (17,9 тис. км. кв.) (Рис. 1.) та прилеглі райони Земплинського, Шаришського, Спишського, та Айбу-Торнянського комітатів з переважаючим українським населенням [40, с. 5].

Найбільшим комітатом Підкарпатської Русі був Мараморський. Він займав низинні, передгірські та частину гірських територій східного Закарпаття. Ця територія здавна є етнічно строкатою, починаючи з середньовіччя, тут компактно на певних територіях проживають українці, угорці, румуни та німці, словаки, євреї, що розселені розсіяно в містах і селах. Також слід враховувати те, що цей комітат знаходиться на гуцульсько-долинянсько-бойківському міжкордонні, вишивальні традиції тут є дещо відмінними від етнографічних груп українців бойків, гуцулів, лемків.

Дослідження мараморської вишивки є важливим тому, що одяговий стрій та вишивка жіночого одягу даної території є одними з найстаріших та автентичніших на теренах Закарпаття [34, с. 74]. Розв'язання цього питання допомогло б частково висвітлити ґенезу та автентичність місцевих вишивальних традицій.

Питання особливостей мараморської вишивки ще не підіймались дослідниками, не було проведено її ґрунтовної художньої характеристики. Вивчення на фактичному матеріалі традиційної народної вишивки даної території розкриває новий пласт у художній культурі українців Закарпаття.

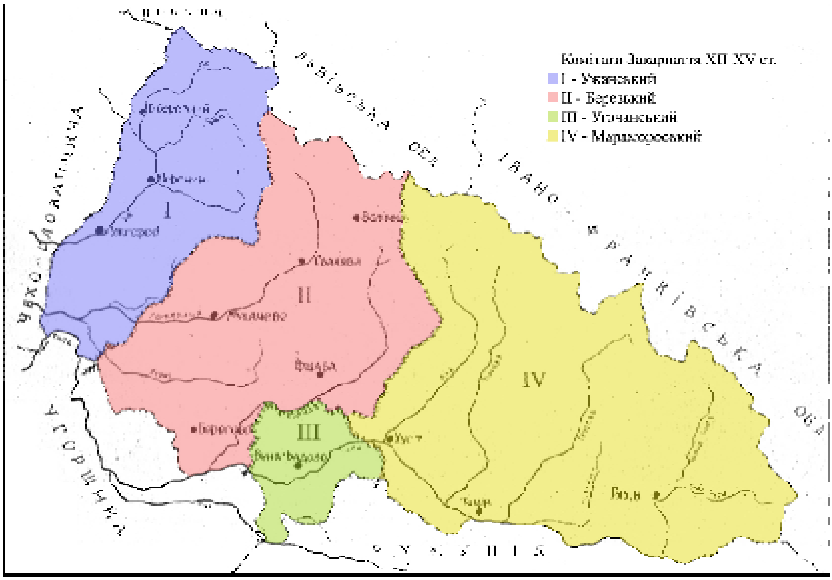

Рис. 1. *Карта комітатів Закарпаття в XII – XV ст.*
Опублікована в «Нариси історії Закарпаття» том I. – Ужгород, 1993.

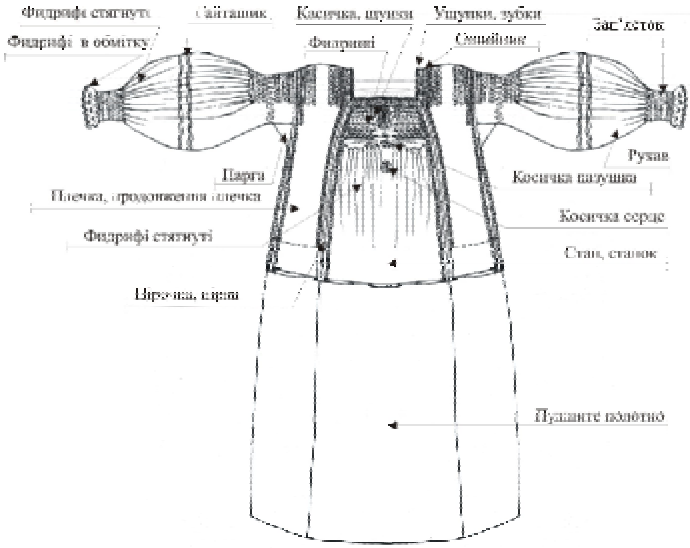

Рис. 2. *Народні назви складових частин жіночої сорочки та її оздоблення. Початок XX ст., с Біловарці, Тячівського р-ну. Приватна колекція жительки с. Біловарці Тячівського р-ну А. Д. Івончі.*

Таке вивчення виявить художньо-образну своєрідність одягових вишивок мараморський долинян, схарактеризує типові риси їх вишивальних осередків. Їх слід розглядати в контексті дослідження локальних та художньо-функціональних особливостей вишивки. Вагомими чинниками у встановленні були композиція, колорит, техніки та орнаментальні мотиви.

Мета статті – дослідити художньо функціональні особливості одягової вишивки мараморських долинян басейну річок Ріка-Теребля-Тересва-Тиса. На основі фактичного матеріалу виділити поширені типи і різновиди вишивок та окреслити вишивальні осередки мараморських долинян. Вивчити художньо-образну специфіку традиційної народної вишивки мараморських долинян, а саме: принципи формотворення візерунку та послідовні етапи його виконання, структуру композиції вишивки, побудову орнаментальних мотивів, виявити найстаріші взірці вишивок, простежити їх становлення, розвиток та причини занепаду.

Вивчення традиційної вишивки: форм орнаменту, способів формотворення та особливостей укладання візерунку у вишукані композиції потребує кропіткої збирацької роботи та наукової систематизації джерельної бази. Це вимагає послідовного викладу матеріалу. Цього прагнемо досягти шляхом вивчення головних питань та формулювання їх в конкретні **завдання:**

1. Подати ґрунтовну художню характеристику одягової вишивки даного ареалу;
2. На основі порівняльного аналізу, картографування візуального матеріалу, художньої характеристики, типології вишивки окреслити вишивальні осередки та виявити їх локальні відмінності;
3. Встановити, за якими схемами чи принципами створювалися композиції вишивок та проаналізувати їх художню систему, колорит, композиційну структуру, основні принципи формотворення візерунків та орнаментальних мотивів;
4. Висвітлити найбільш поширені та притаманні даному ареалу техніки вишивання.

Аналіз досліджень та публікацій до даного дослідження. Вивчення народного вбрання та вишивки почалося вже в XIX ст. Цьому сприяв ріст національної свідомості місцевого українського населення. Дослідження традиційної народної вишивки починає розвиватись на загальному тлі розвитку етнографічних знань. Перші спроби вивчення матеріальної культури, побуту, традиційного народного вбрання та вишивки, в тому числі й Мараморошчини, припадають на час становлення української етнографії Закарпаття, що співпадає з початковими етапами етнографічного вивчення в інших українських землях. Воно повністю вкладається в романтично-міфологічний напрям досліджень, що панував в Європі на початку XIX ст. Твори авторів 20-40 рр. XIX ст., що дійшли до нашого часу, заслуговують на пильну увагу як історично-етнографічне джерело [10, с. 215].

У багатьох представників передової інтелігенції Закарпаття на початку XIX ст. зростає інтерес до культури і побуту свого народу, що розглядалися як

невід'ємні елементи національної культури. Етнографічними дослідженнями матеріальної культури закарпатських українців займалися майже всі представники прогресивної суспільно-філософської думки на Закарпатті середини XIX ст. Так мислитель і громадський діяч О. Духнович питання побуту і культури місцевого населення порушував у цілому ряді своїх творів, цій проблемі присвятив спеціальну статтю «О народах крайнянских или карпаторосах» [12]. Його сучасник і послідовник О. Павлович підготував главу про побут і етнографію закарпатських українців для книги польського історика Е. Яноти «Бардієв, історико-топографічні нариси міста і околиці, що вийшла в Кракові 1862 р. [16, с. 213].

Перші публікації, що свідчать про науковий інтерес до найпоширенішого виду декоративно-ужиткового мистецтва – вишивки, зустрічаємо у виданнях середини XIX ст. Серед них були представники української передової інтелігенції Яків Головацький [5], Володимир Шухевич [45], Юрій Жаткович [13], Федір Вовк [3], Григорій Купчанко [17], Констянтин Бескид [46], ряд питань традиційної культури українців Закарпаття висвітлив австрійський історик Герман Ігнаці Бідерман [47].

Дослідження ще з кінця XIX – початку XX ст. – це етнографічні нариси, короткі замітки, записи зроблені істориками етнографами священиками. З великого числа етнографічних публікацій лише незначна частка припадає на вивчення народної одягової, інтер'єрної та обрядової вишивки. Проте література того періоду багата на фактичний матеріал. Науковці володіли народною термінологією вишивки, були живими свідками традиції вишивання. Представники передової інтелігенції Закарпаття другої половини XIX ст. намагалися довести спільність традиційної культури українців краю з традиціями українців Правобережної України, відстоювали концепцію єдності українства.

Починаючи з середини XIX ст. вишивка стає об'єктом етнографічного дослідження, проте з мистецтвознавчих позицій вона не вивчалась. Брак мистецтвознавчих досліджень було спричинено тим, що в XIX ст. теорія мистецтва тільки-но починає розвиватись, формуються критерії наукової оцінки вишивки, створюються приватні колекції, комплектуються окремі збірки вишивок у музеях. Одним із факторів, що спричинив значний інтерес дослідників до вишивки, був розвиток промисловості, що своєю продукцією витісняв народні промисли Закарпаття. Лише з XX ст. питання вишивок починає займати помітне місце на сторінках періодичних видань, їй присвячуються статі, короткі замітки, з'являється різна інформація про виставки і т. ін.

Значний розвиток в дослідженні вишивки відбувся в 20-40 роках XX ст. Твори авторів, що дійшли до нас з міжвоєнного періоду заслуговують на пильну увагу як важливе історично-етнографічне джерело. Серед вчених часів Чехословацької республіки та гортівської Угорщини, які в своїх статтях приділяли увагу традиційній народній вишивці, були Всеволод Саханев [50],

М. Тумова [41], Амелія Кожмінова [48], Любор Нидерле [24], Федір Потушняк [49]. Художню оцінку традиційної народної вишивки намагалися подати: Флоріан Шпала [51; 52], Сергій Маковський [18], та Федір Манайло [19], які до опису народного одягу, підходять як мистецтвознавці. Їх в першу чергу цікавить художній бік вишивки на сорочках.

Упродовж 30-40-х рр. XX ст. з'явилось кілька систематичних досліджень вишивки народного одягу Закарпаття. Переважна більшість статей міжвоєнного періоду, присвячених вишивці, торкалася вишивки Мараморошчини фрагментарно, проте дослідники добре володіли матеріалом і тому їх публікації зараз є надзвичайно цінними, бо писалися в часі побутування вишивальної традиції.

Відомо, що твори художників є специфічним джерелом у дослідженні вишивок. В тогочасних публікаціях не називаються імена українських та чеських художників, які робили подорожні замальовки предметів побуту, народного одягу, побутових сцен. У дослідженні традиційного народного вбрання та вишивки, роботи художників є цінним та іноді більш змістовнішим джерелом, ніж, скажімо, фотографія, яка поступається перед графічним зображенням крою сорочки чи схеми орнаменту. Відображенню традиційної народної вишивки мараморських долинян присвятили свої твори такі художники: Ігнасій Рошкович, Йосип Бокшай, Федір Манайло, Андрій Коцка, Гаврило Глюк, Іван Ілько та інші. Звичайно, кожен художник в своїх полотнах вирішував власні мистецькі задачі та по-різному відобразив народне вбрання і вишивку. Їх передусім цікавила проблема образу, а не суха документальна реконструкція народного вбрання. Проте сьогодні роботи закарпатських художників для нас мають не тільки художню, культурну, історичну, але й документальну цінність. Вже зараз очевидно, що серед корифеїв закарпатської школи живопису кінця XIX – початку XX ст. за деталізацією перше місце належатиме Й. Бокшаю. Не позбавившись суті оздоблення одягу – колориту, місця розташування вишивки на вбранні, дещо в узагальненій манері малювали А. Коцка та Г. Глюк. Через граничні узагальнення, своєрідну стилізацію та підкреслення найхарактернішого, що перетворюється на знак, символ, бачив оздоблення одягу Ф. Ф. Манайло. Узагальнення і конструктивність форм, ознаки декоративності кольорових плям, принципи ілюзорного живопису, енергійність мазка та емоційність у свої роботах відображає оздоблення народного вбрання Тереблянської долини Заслужений художник України І. І. Ілько[1]. Його роботи дихають живим емоційним сприйняттям світу і розкриваються через експресію мазка та активну палітру. Автор неначе намагається занотувати у власній душі зникаючі риси старого Закарпаття [32, с. 8]. Час непідвладний людині, вона не може опанувати, перемогти його, проте нашим корифеям вдалося зупинити моменти життя старого Закарпаття для нас. Ці художники чудово знали традиційну народну

[1] *Іван Іванович Ілько – член Спілки художників України,Заслужений художник України. Родом з с. Дулово, Тячівського р-ну, нині живе і працює в м. Ужгород.*

культуру українців Закарпаття, що знайшло своє відображення в їх творчості. Вивчення традиційної одягової вишивки українців Закарпаття у творах художників могло б стати темою окремого дослідження

Більш ґрунтовніші відомості про вишивку дізнаємося зі статей дослідників радянського періоду, що написані на основі зібраного польового матеріалу. Вже наприкінці 40-х років XX ст. в Закарпатті працювали експедиції Інституту етнографії Академії Наук СРСР та Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії Академії Наук УССР. Впродовж 1946-1947 в цих експедиціях активну участь брав І. Ф. Симоненко [34, с. 63], цілий ряд його статей присвячений традиційній матеріальній культурі, зокрема народному вбранню і вишивці українців Закарпаття [34; 35; 36]. У співавторстві з І. Ф. Симоненком І. О. Добрянська опублікувала статтю про західноукраїнську вишивку [11]. Серед дослідників радянських часів, які вивчали традиційне народне вбрання та вишивку, були М. Н. Шмельова [43; 44], Олену Полянска [28; 29; 30; 31], Михайла Перлаг [27].

Суттєвим внеском у дослідження традиційної народної вишивки Закарпаття стали загальноукраїнські, фундаментальні мистецтвознавчі праці: Т. Ніколаєва [25; 26], К. Матейко [20; 21; 22], Г. Горинь [6; 7], Л. Булгакова [1; 2], Г. Стельмащук [37; 38; 39], Р. Захарчук-Чугай [14], Т. Кара-Васильєва [15; 42], М. Селівачов [33]. Названі вчені, використавши великий фактичний матеріал, подали класифікацію вишивок, їх художню характеристику, технологічні особливості вишивки, композиційні прийоми побудови орнаментальних мотивів, а також їх семантику. Використовуючи значний методологічний доробок зазначених дослідників в даній статті, аналізуємо художні особливості одягової вишивки мараморських долинян, чого досі не було зроблено науковцями.

Аналіз джерел та публікацій через обмежені рамки наукової статті ми проводимо в хронологічному порядку, що дає можливість нам проаналізувати проблематику наукових праць та виявити динаміку розвитку наукових публікацій та вплив історичних процесів на розвиток наукових досліджень у цій галузі. Шкалу розвитку публікацій, присвячених вишивці Закарпаття, можемо бачити на карті-схемі, з якої випливає, що найбільш плідними періодами у дослідженні вишивки українців Закарпаття були друга та третя чверть XX ст. Проте значно якісніше опрацьовувався матеріал у радянський час, але ідеологічно заангажовано.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи складні історичні обставини та культурні взаємовпливи, що неодмінно позначилося на побуті, в тому числі і вишивці, окреслимо ареал даного дослідження в межах старих територіально-адміністративних кордонах Закарпаття. Це буде коректним до історичної назви досліджуваної території та надасть можливість точніше визначити локальну своєрідність вишивки етнографічного району – мараморських долинян. Тому називаємо окреслену територію за її історичною назвою Мараморошчина. Як зазначає дослідних В. Гаджега, Мараморошчина отримала свою назву від потоку

Мара, що впадає до Ріки Іза [4, с. 140], (сьогодні є в Румунії). Межі Мараморошчини простягались на рівнину, передгір'я, середгір'я та частково високогір'я східної частини Закарпаття. Східна частина Мараморошчини включає в себе й закарпатську частину Гуцульщини, її межі окреслюємо по р. Шопурка. Мешканців іншої, більшої, частини цього комітату, на основі місцевих говірок, традиційної матеріальної культури, в тому числі традиційного народного вбрання та вишивки, відносимо до локально-територіальної групи мараморських долинян. Вони займають весь Тячівський і Хустський райони, села верхів'я р. Тереблі (Синевірська котловина) та українські і етнічно змішані населені пункти лівого (румунського) берега р. Тиси: Кричунів, Ремета, Верхня Руна, Тиса (Мику), Малий Тячів, Сигіт, Довге Поле, (Кимпулунг), Супинка. Вона загалом співпадає з територією поширення мараморських говірок [40, с. 37].

У вишивці цієї локально територіальної групи долинян відображено складні історичні процеси, що зазнало Закарпаття впродовж XIX – XX ст. З перших десятиліть XX ст. прискорився процес занепаду традиційної народної вишивки, що пов'язане з проникненням у побут сільського населення стандартних промислових виробів. За роки радянської влади традиційний народний одяг в Закарпатті майже повністю вийшов з ужитку.

Етноісторичний та господарський розвиток долинян позначився на локальних особливостях одягової вишивки, зокрема на способах компонування вишивки на сорочках, колориті, домінантних техніках вишивання, орнаментальних мотивах. Також у формуванні локальних відмінностей матеріальної культури зокрема вишивальних осередків, що співпадають з етнографічними окружностями, важливу роль відіграють русла річок. Так до верхнього басейну р. Тиси впадають ріки Тересва, Теребля, Ріка, з румунського боку до неї впадають ріки Вишова, Іза з потоком Мара.

Оскільки одягова вишивка, а саме вишивка жіночих сорочок, є найбільш стійкою до впливів та видозмін часу через те, що сорочка завжди визначала національну та етнічну приналежність, то саме вона буде встановлювати локальні відмінності вишивальних осередків мараморських долинян. У зв'язку з цим потрібно зазначити, що велика різноманітність видів вишивки не буде виходити в цьому ареалі за межі поширеного одягового типу. Одягові комплекси, їх типи описали, проте з дещо відмінними характеристиками територій поширення, в своїх публікаціях описали С. К. Маковський [18], О. В. Полянська [30], І. Ф. Симоненко [36], М. Н. Шмельова [43; 44], Г. Г. Стельмащук [38], І. Грибанич [8; 9], Ф. Потушняк [49]. Проте в південно-східній частині мараморських долинян будемо спостерігати значні зміни в традиційному одяговому строї, зокрема в крої сорочки та інших компонентах вбрання, що безперечно відобразилося на способах його оздоблення та сформувало своєрідні види вишивки. Локалізація типів одягу визначається, головним чином, на основі аналізу жіночої сорочки, як основної складової одягового комплексу, на відміну від чоловічої, жіноча сорочка більше оздоблювалася вишивкою. Сорочці кожного одягового типу належали тільки їй притаманні компоненти вбрання.

Так для традиційного одягового строю мараморських українців-долинян характерна простота, багатство різноманітної орнаментації велика варіативність в оздобленні вишивкою, тоді як за кроєм відзначається незначними елементами. Одяговий стрій тут є автохтонним і найбільш архаїчним з усіх існуючих типів вбрання. Основу одягового комплексу складала сорочка з білого домотканого, частіше за все конопляного полотна (з першої половини XX ст. лляного чи бавовняного). Сорочка довга, широка, з довшими широкими рукавами, зібраними біля зап'ястя, без коміра має круглу горловину. Покрій сорочки простий: вона пошита з 3-5 прямих цільних полотнищ («піл»), верхні краї яких разом з верхнім краєм рукавів зібрані в збірки та утворюють горловину з розрізом («роспірка») ззаду. Рукав біля зап'ястя збирається в збірки та обшивається вузенькою обшивкою («зарукавник»), а іноді нижче зап'ястя рукави мають волани завширшки 1-6 см. («фодра», «фодрош»), що є одним цілим з полотнищем рукава [44, 134]. В давнину сорочку цього типу називали «руською» або «довганя», вона була чи не єдиним натільним та верхнім вбранням жінок (Рис. 3). Поверх сорочки вдягали «плат» – фартух, оперізуючи «плат» та сорочку вовняним поясом. На голову вбирали хустку, кінці якої зав'язували ззаду. В деяких селах жіночий стрій переважно у дівчат доповнювали «лайбиком» – безрукавка із кольорової вовняної матерії. Однією з новацій у жіночому строї наприкінці XIX ст. була вишита гладдю рослинним орнаментом «бунда»[2]. Зимою поверх сорочки вбирали «гуню» чи «петек» – верхне вбрання з овечого хутра з довгим ворсом, а також «уйош» – сукняний піджак з щільного вовняного сукна.

В чоловічому вбранні були поширені короткі тунікоподібні сорочки з довгими широкими рукавами, оздоблювались вишивкою білим по білому на пазусі, комірі-стійці, зап'ястках та різноманітними декоративними швами на місцях з'єднання полотнищ. На основі попереднього аналізу вишивки сорочок, картографуванні візуального матеріалу та вивченні літературних джерел можемо виділити декілька типів вишивок, які майже повністю співпадають з етнографічними окружностями мараморських долинян [40, с. 37-39], згідно яких ми виділяємо сім вишивальних осередків: Тересвянський, Дубівський, Углянсько-Драгівський, Колочавський, Хустський, Горінчовський, Королевський[3] (Рис. 5).

Хустський вишивальний осередок. Поширений в дев'ятнадцятьох селах у нижній течії р. Теребля південніше села Дулова, межиріччі річок Помийниці-Байлової-Хустця. Найбільшими з них є села Теребля, Новобратово Вонігово, Руське Поле, Буштино, Стеблівка, Сокирниця, Боронява, Нанково, Данилово,

---

[2] *Бунда – короткий шкіряний жіночий кептарик, пишно вишитий шовковими нитками технікою гладь, рослинними мотивами, китицями та іноді аплікацією зі шкіри. Таке вбрання могли дозволити собі лише заможні селяни.*

[3] *Королевський вишивальний осередок знаходиться в Угочанському комітаті проте має спільні риси у вишивці та крої жіночої сорочки з Тересвянським та Дубівським вишивальним осередками.*

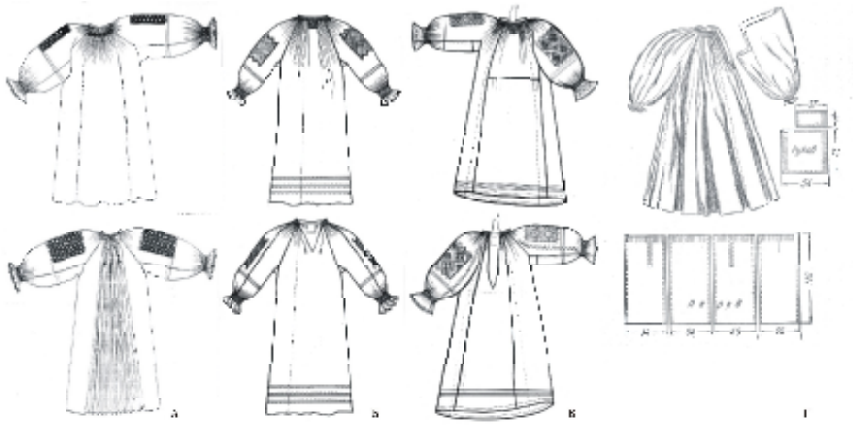

Рис. 3. *Жіночі сорочки («довгані»), з гори вигляд спереду з низу вигляд ззаду. А – сорочка жіноча. Кінець XIX ст., с. Данилове, Хустський р-н. ДМЕХП; Б – сорочка жіноча. Кінець XIX ст., с. Липча, Хустський р-н. ЗКМ; В – сорочка жіноча. Кінець XIX початок XX ст., с. Колочава, Міжгірський р-н. Приватна колекція; Г – сорочка жіноча, Кінець XIX ст., долина р.Теребля. Опубліковано в статті М. Н. Шмельової.*

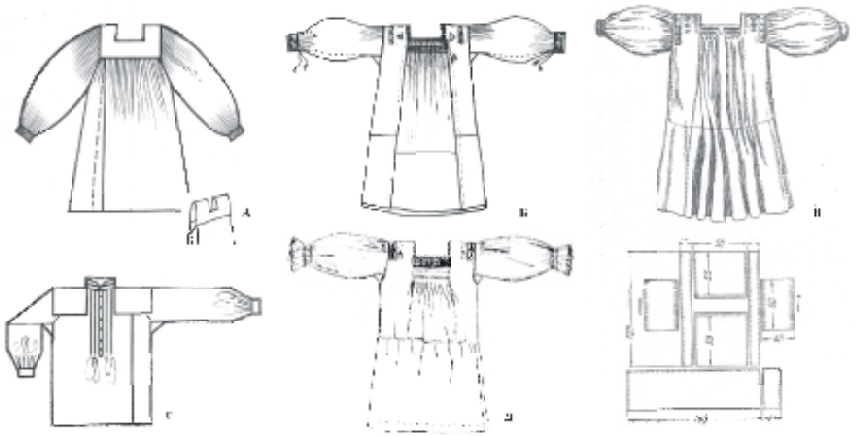

Рис. 4. *Жіночі «волоські» та чоловіча сорочки.* ***А*** *– жіноча сорочка. Кінець XIX – перша половина XX ст., с. Чорна, Виноградівського р-ну. ЗМНАП;* ***Б*** *– жіноча сорочка. Початок XX ст., с. Руська Мокра, Тячівського р-ну ЗМНАП;* ***В*** *– жіноча сорочка та її крій. Кінець XIX – перша половина XX ст., с. Тересва, Виноградівського р-ну. Опубліковано М. Н. Шмельовою;* ***Г*** *– чоловіча сорочка, вигляд спереду. Кінець XIX ст., с. Липча, Хустського р-ну. ЗКМ;* ***Д*** *– жіноча сорочка. Перша половина XX ст., пониззя р. Тересва, Тячівський р-н. Опубліковано в статті Ф. Потушняка.*

***Рис. 5**. Картографування візуального матеріалу та визначення вишивальних осередків одягової вишивки мараморської українців-долинян.*
1. Хустський вишивальний осередок; 2. Углянсько-Драгівський вишивальний осередок; 3. Горінчовський вишивальний осередок; 4. Колочавський вишивальний осередок; 5. Тересвянський вишивальний осередок; 6. Дубівський вишивальний осередок; 7. Королевський вишивальний осередок.

Нижне Селище, Копашньово та інші. Жіноча сорочка тут довга, з розпіркою ззаду, вишивка займає майже всю верхню частину рукавів, вона переважно одноколірна, що з-поміж інших типів вишивок вирізняється композиційною структурою візерунку, технікою, декоруванням одягу. Вишивка розміщувалась переважно на рукавах сорочки, що майже повністю заповнювались вишивкою, композиція яких була рапортною. Така вишивка називалась «заспульницею». Нею оздоблювались сорочки дівчат. Вишивка виконувалась зі зворотного боку технікою «кучерявих стег», що подібний до «перебирання», залишки якого ще є в Хустському і Міжгірському районах. Ним одноколірною заполоччю (червоною або коричневою, синьою або чорною) вишивали майже все поле рукава жіночої сорочки. «Кучерявий стег» дуже близький до низини і характерний тим, що на правій стороні, де утворюється рисунок орнаменту, не затягують нитки, що надає вишивці рельєфності, робить орнамент «кучерявим». Вишивка виконувалась переважно одним кольором, частіше червоним чи синім. Поширені тут інші способи компонування вишивки на рукавах поперечними смугами вишивок та окремими фрагментами у верхній частині рукава, що мало своє вікове значення. Так суцільно вишите поле рукава вишивкою «заспульницею» виконувалось на дівочих і весільних сорочках, тоненькі смуги вишивок у верхній частині рукава мали сорочки літніх жінок.

У сорочок хустського вишивального осередку найпишніше оздоблювалися рукави, верхні частини яких заповнювались суцільною вишивкою. Композиція вишивки була рапортною. Таку вишивку долиняни називали «заспульниця». У вишивці використовувались геометричні орнаментальні мотиви: зірки («звізди»), ромби, чотирираменні і скісні хрести, квадрати і прямокутники, ламані і хвилясті лінії («кривулі»). Вони вишивались зі зворотного боку полотна техніками «кучерявий стіб» («кучерявий стег»), «низь позайглу», низинка, вирізування, хрестик, занизування. Кучерявий стіб дуже схожий до низинки. Він характерний тим, що на лицьовому боці нитки не затягувались туго. Цим вишивці надавалося рельєфного вигляду, тобто вона ставала «кучерявою».

Розміри вишивки на заспульницях були різні: 15х28 см, 30х32 см чи 30х35 см. Вишивкою покривали рукави від верхньої частини плеча до ліктя. На початку XX ст. однокольорове поле вишитого квадрата чи ромба почали розділяти на 9-12 малих квадратиків та вишивати їх нитками двох-трьох кольорів. Але при цьому домінуючими залишались традиційні синій, червоний і білий кольори. У 20-30-ті рр. XX ст. квадратики заповнювали маленькими ромбиками, «косицями», зірочками різнокольоровими нитками. Жіночу сорочку, рукави якої вишиті багатобарвними нитками, називали «мішана заспульниця», а якщо її вишивали хрестиком, то її називали «хрестата заспульниця». У залежності від призначення сорочок, їх вишивали по-різному. Буденну сорочку оздоблювали смугастою вишивкою на рукавах: вужча смуга на плечах, ширша – на рівні ліктя Таку вишивку сорочки називали «рукави». Якщо сорочку

«рукави» хотіли одягати у свята, то вишивали дві широкі смуги на 8-10 см, дрібні геометричні орнаментальні мотиви ритмічно чергувались у смугах. У селах Буштино, Вонігово, Кричово та інших інколи додавали до горизонтальних смуг ще вертикальну орнаментальну смугу з «косиці» і ромбів.

Сорочки, в яких передню полу і рукав вишивали вирізуванням, гладдю білого кольору, називали «біленицями» чи «рамованками». Така сорочка була обрядовою. Її дівчата готували до весілля, сорочки «косиці» оздоблювались великим ромбом, що вишивався у верхній частині рукава. Його часто доповнювали вишитою поперечною смугою або ромбом, що

Рис. 6. *Хутряна жіноча безрукавка («бунда»), згори вигляд спереду знизу вигляд ззаду. Початок XX ст., с. Біловарі Тячівський р-н. Овчина шкіряні аплікації, гладь, китиці. Музей ЗОШ І-ІІ ступенів в с. Біловарці Тячівського р-ну.*

Рис. 7*. Взірці колориту вишивок жіночих сорочок.* ***А****. вишите плечико жіночої сорочки. Перша половина XX ст, с. Біловарці Тячівський р-н. Домоткане полотно, морщення, гладь («струпаве вишивання»), вирізування («карічка учка»), обмітування. Приватна колекція;* ***Б****. вишите плечико жіночої сорочки. Перша половина XX ст, с. Біловарці Тячівський р-н. Домоткане полотно, перетягування, хрестик, вирізування («карічка учка»). Музей ЗОШ І-ІІ ступенів в с. Біловарці Тячівського р-ну. Закарпатської обл.*

вишивався біля ліктя. Дуже барвисто сорочки – «косиці» виглядали тоді, коли ромб обводили потрійною смугою вирізуванням чи «кучерявим стібом» вишивали «скісний хрестик» у центрі ромба.

Як вже відзначали вище, у 20-30-ті рр. XX ст. вишивка ромба стає багатобарвною. Його площу заповнювали дрібними 10-20 квадратиками, які обрамлювали одноколірною контурною смугою. Часто композиція великого ромба заповнювалась 20-42 дрібними квадратиками

Углянсько-Драгівський вишивальний осередок. Окреслюється селами Угля, Бобове, Груники, Велика Уголька, Мала Уголька, Колодне Кричово, Росош, Чумалево, Рівне, Драгово, Кічерели, Становець, Забрідь, Вільшани. За кроєм жіноча сорочка цього осередку цілком подібна до сорочок хустського осередку, проте вишивка значно бідніша, компонується у верхній частині рукава у вигляді ромбоподібних розеткових композицій чи вузеньких вишитих смуг у верхній та нижній частинах рукава. Візерунок вишивки геометричний, побудований з пересічених ромбів.

В углянсько-драгівському вишивальному осередку вишивка «довгані» значно більша. Її розміщували у верхній і нижній частині рукавів у вигляді вузьких смуг з ромбоподібних розеткових композицій чи пересічених ромбів (Рис. 8).

Горінчовський вишивальний осередок. Розташований вздовж р. Ріка та західніше в межах хустського району. Найбільшими з них є села Іза, Кошельово, Липча, Монастирець, Горінчево, Березово, Нижній Бистрий, Липецька Поляна, Рокосово. Одяговий стрій є однаковим з попередніми, проте у вишивці компонування має свої незначні відмінності. Народне вбрання та оздоблення горінчовського вишивального осередку повністю співпадає з хустським, але у вишивці жіночої сорочки виявляються незначні відмінності. Передусім це

Рис. 8. *Фрагмент вишитого рукава жіночої сорочки. Початок XX ст., с. Дулово, Тячівський р-н. Домоткане полотно, заполоч, кучерявий стіб, вирізування. Приватна колекція сім'ї Ількових м. Ужгород.*

стосується колориту та композиції вишивок. В горінчеві та вище за течією р. Ріки та р. Тереблі орнаментальні мотиви дівочих заспульниць дещо більші, ніж в долинах цих річок. Також тут домінують синьо-червоні відтінки кольору у поліхромних вишивках жіночих сорочок.

Колочавський вишивальний осередок. Окреслюється селами Колочава, Горб, Мерешор, Негровець, Косів, Синевір, Заверхня Кичера, Синевірська Поляна, Береги, Загорб, Свобода. Одягова вишивка тут має спільні корені з вишивкою південно-західної мараморошчини, проте має свої виразні риси та певні впливи бойківських вишивальних традицій. Вишивка жіночих сорочок колочавського осередку також однотипна з хустською, але в ній проявляються незначні відмінності. Тут можна запримітити розбивання поля заспульниці на більшу рапортну сітку, що, в свою чергу, збільшує орнаментальні мотиви вишивки. Густий кучеріячий стіб і хрестик тут змінюється або лише доповнюється вирізуванням, косою гладдю, обметуванням, що надає вишивкам легкості ажурності. Такі технічні і композиційні прийоми сприяють акцентації орнаментальних мотивів та візерунків вишивки північної мараморошчини. Крім того, у вишивці жіночих сорочок колочавського осередку помітні певні бойківські впливи, що проявляються в домінанті червоних, синіх кольорів у вишивці жіночих сорочок. Загалом вишивка «довгань» у мараморських долинян характеризувалась повсюдним домінуванням геометричних орнаментальних мотивів, майже суцільною вишивкою рукавів («заспульниця»), поступовим переходом від одно-фарбової до дво-фарбової, а від неї до поліхромної вишивки та віково-обрядовою і обереговою функціями орнаментальних мотивів і колориту вишиваних сорочок.

З інших складових жіночого строю, що оздоблювались вишивкою, відзначаємо безрукавні кожушки – «бунди». Звичайно їх шили з овчини хутром в середину. Все поле «бунди» пишно декорували рослинним орнаментом, що виконувався гладдю вовняними різнокольоровими нитками. Рослинні орнаментальні мотиви, що нагадують стебла, листя і квіти («косиці») укладались у вертикальні ряди. Середину «косиць» звичайно оздоблювали бісером чи різнокольоровими дрібними ґудзиками («ґомбичками»). Як правило «бунда» мала загальний червоний чи бордовий колорит. Його поєднували з відтінками темно-зеленого кольору та різноманітними вкрапленнями, що рівномірно розкладені по полю вишивки. Всі розрізи і краї «бунди» оздоблювали аплікаціями з телячої шкіри, а поверху них вишивали «косички» рожевого та темно-синього кольорів. верхню частину спинки «бунди» оздоблювали трьома китицями: рожевого, червоного та синього кольорів (Рис. 6).

Тересвянський вишивальний осередок. До окремого типу відносимо вишивку волоських сорочок. Цей тип вишивок в кінці XIX – на початку XX століть витісняє давню «руську» сорочку та поширюється на цілу округу Тересвянської долини. До якої відносимо такі населені пункти, як Тересва, Крива,

Бедевля, Тячів, Добрянське, Тернове, Вільхівці, Нересниця, Калини, Ганичі, Дубове, Усть-Чорна, Руська-Мокра, Лопухово, Грушево та Верхне Водяне, Середне Водяне, Біла церква рахівського району. Зі слів старожилки села Біловарці Тячівського району Івончі Анни Дмитрівни 1924 року народження, що є корінною жителькою села, ми довідались про традиційне народне вбрання жителів даного села. Народне святкове вбрання жителів даного села формує одяговий комплекс. Жіночий стрій тут складався з домотканої сорочки («памутянки»), яка називалася так через те, що домоткане полотно, з якого вона шилася, називали «памута». Сорочка була чи не єдиним верхнім і натільним вбранням жінок, що шилася довгою до середини гомілок. Її викроювали з сувою («звою») полотна завширшки один метр. З такого цільного полотнища вирізали «передок» та «задок» стану сорочки, потім до них пришивали ошийник квадратної форми, що разом з пришитими плечками утворював стан сорочки. До плечиків підшивали рукави, в пазухах яких вставляли шматочки полотна («парги») квадратної форми невеликої за розміром (Рис. 4).

На прикладі знайденої жіночої сорочки, вишитої 1944 р. Івонча Анною, ми можемо охарактеризувати найтиповіші способи оздоблення святкових сорочок даного села. Ця сорочка посередині рукавів мала дві поперечні збірки, які називались «гайташики», що виконували естетичну функцію і створювали об'єм по середині рукава. Кінці рукавів були зібрані в зап'ястки, що на кіцях мали збірки («фидриші в обмітку»), на кінцях обшиті шовковими нитками. Збірочки для зап'ястків виконувались голкою (три на іглу і три пуд іглу). До стану сорочки підшивалося полотно, що називалося «пудшите полотно». Всі частини сорочки зшивалися в ручну, шви яких оздоблювалися «ціркою» та «зубками» (Рис. 2). Сорочка була пишно оздоблена збиранням («морщенням»), яке виконувалось на сімнадцять «звункових» міцних білих ниток, тобто на голку набирали сімнадцять ниток і прокольювали полотно знову. Морщіння на сімнадцять «звункових» ниток через свою рельєфність відігравало значну декоративну роль в оздобленні сорочки. В залежності від візерунку та способу виконання морщіння мало різні назви. Так в оздоблені сорочки використовувались «зубки» чи «ущупки», стягнуте морщіння і морщіння на сімнадцять «звункових» ниток. Таке морщіння використовували на грудях, верхній частині рукавів та на зап'ястках. Зверху по морщінню вишивали «цірочку у кривульку», «цірочку» та «цірочку у рушутку». До стану сорочки на грудях та у верхній частині рукавів пришивали обмітувані шовком пришиті збірочки («чіпки»). На грудях посередині, трохи нижче ошийника, пришивали плетені шнурочки на кінчиках з китицями («косичку шпунки»). Вони були декоративними і не виконували практичних функцій (ними нічого не зав'язувалось). Нижче «косички шпунки» вишивалась симетирична стилізована квітка з листочками по боках стебла («косичка пазушка»). Під нею вишита

---

[4] *Вінці – вишитий віночок чи стилізована галузка, поширений орнаментальний мотив в долині ріки Тересва.*

«косичка серце», що є вінкоподібним орнаментом, замкнутим в коло з квіточкою посередині (Рис. 2). Сорочка оздоблювалася також рослинним вінкоподібним орнаментом, що називався «струпаве вишивання». Такий візерунок виконувався шовковими нитками, кожен мотив якого обшивався 9 разів ниткою. Ця техніка є різновидом гладі та виконувалась за подібним до неї принципом. Такий рослинний візерунок, як правило, фланкувався по боках вишивкою білими нитками («карічкою») або («учками»), що за своєю формою нагадують око та напівколо. Про поширення вінкоподібного рослинного орнаменту в оздоблені сорочки свідчить і співанка, записана від івончі Анни з с. Біловарці:

Сорочиця вишивана,
Вінці[4] *по ню вінці.*
Носит лигінь подарунки,
Молодинькуй дівці.

В колориті вишивок сорочок с. Біловарці та окрузі були поширені два принципи поєднання кольорів. В першому принціпі використовувались світлі тони жовтих, рожевих, оранжевих, лимонних кольорів. В деяких випадках, як кольорові вкраплення, використовувались яскраві сині нитки, що були акцентами на м'якому, ніжному тлі кольорів вишивки та білого морщення. В другому принципі побудови колориту вишивки використовували темні тони чорних, червоних, синіх, зелених, фіолетових бордових кольорів, що слугувало контрастом на білому морщені сорочки. Порівняти два типи колориту вишивок ми можемо на прикладі вишитих жіночих сорочок Івончі Анни Дмитрівни з с. Біловарці та з вишивкою плечової частини сорочки, яка зберігається в музеї Біловарської ЗОШ І-ІІ ступенів (Рис. 7).

Дубівський вишивальний осередок. Як і в попередньому вишивальному осередку, одягова вишивка тут залежала від крою сорочки, яку називали «памутянка», через те, що полотно виткане з бавовняних ниток. Сорочка шилася з чотирьох частин полотна і мала свої відповідні назви, так передня частина сорочки називалася «станок». У верхній частині станок був морщений та оздоблений вишивкою, трохи нижче й по краях були збірки («збурочки»), що свідчить про залишки елементів крою давньоруської сорочки. Збоку до станочка пришивалися «плечка», до верхньої частини яких пришивалися рукави. Посередині яких робили 2-3 прошиті поперечні складки («гайташики»), кінці рукавів були зібрані у зап'ястки («морщені») та на кінцях мали «фидриші в обмітку». До станочка пришивали «пудшите» полотно. Верх сорочки мав квадратний виріз горловини, що разом із збірочками на стані пишно оздоблювався. Основну оздоблення сорочки становлять різноманітні збірки («морщення»), на грудях, у верхній частині рукавів, біля плеча і зап'ястка. «Морщення» виконано з великою майстерністю, завдяки спеціальному переплетенню ниток «морщення» утворює візерунок, який доповнено вишивкою жовтого кольору з червоними та зеленими вкрапленнями. Шви спереду і ззаду сорочки прикрашені мережкою. Рослинна вишивка, що вишивалася тонким паском по краю квадратного вирізу горловини називалась

«струпаве вишивання», рельєфність якого досягалася завдяки багаторазовому обшиванню візерунку. Ця техніка є різновидом гладі, яка тут ще називається «заіглове». На основі зібраного польового матеріалу в літку 2007 р. в селах Руська Мокра, Дубове, можемо констатувати, що оздоблення вбрання даного вишивального осередку в загальних рисах співпадає з тересвянським осередком.

Королевський вишивальний осередок. Вишивка цього осередку поширена в селах Чорна, Хижа, Новоселиця Виноградівського району. За кроєм жіноча сорочка цього вишивального осередку аналогічна тересвянському та дубівському, проте її оздоблення має свої характерні риси (Рис. 4, А). Сорочка оздоблювалася по каркасних лініях. Її оздоблення досить чітко виділяється серед всіх інших вишивальних осередків. Вишивка на горловині жіночої сорочки є значно ширшою займає майже всю частину грудної частини. Займає майже всю грудну частину станка жіночої сорочки. В колориті домінують тьмяні тони синього, бордового або чорний. Тут не використовуються морщення, грудна частина сорочки – це майже повністю широка вишита кокетка.

Отже у долинян мараморошчини та Королевського вишивального осередку поширені довгі жіночі сорочки з круглим вирізом горловини («довгані») та довгі сорочки з квадратним вирізом горловини. Перші поширені в басейнах р. Тереблі та р. Ріки, а другі – в басейні р. Тересви та в Королевському вишивальному осередку. Обидві сорочки часто вишивали «кучерявим стібом», який вишивали поверх збірок, що були основним оздобленням сорочки моріння на рукавах біля плеча, зап'ясті на груді біля круглого чи квадратного вирізу горловини. «Довгані» оздоблювались геометричними орнаментальними мотивами, а «волоські сорочки» – рослинними і геометричними. Вони складали основу орнаментальної композиції з поліхромних орнаментальних смуг. У вишивці чоловічих сорочок також основу орнаментальної композиції складали орнаментальні смуги. Часто вони вишивались лише білими нитками, а з перших десяти десятиріч XX ст. вишивка чоловічих сорочок стала поліхромною. Захоплюючись вишивкою мараморських долинян, С. Маковський називав її «царством прекрасної стилізації», по-східному кольорової, що нагадує не тільки русько-фінські «перетики», але й килимові кавказькі тканини [18, с. 10-12].

Висновки. Наведений вище матеріал дає підстави констатувати, що в основі творчого методу народного мистецтва одягової вишивки лежить колективний досвід та художня традиція, які передаються з покоління в покоління. Протягом століть народне мистецтво виробило чітко виражену специфічну систему образності, яка відображає світогляд і естетичні смаки широких народних мас. Закарпатська народна одягова вишивка Мараморошчини вирізняється своєрідними рисами у використанні техніки та орнаментальних мотивів. Найпоширенішими вишивальними техніками тут є: насилування занизування, перебирання, хрестик, зволікування, кучерявий стіб та інші. Техніка кучерявий стіб поширена також в хустському та міжгірському районах. Цей шов є подібним до низинки. Він характерний тим,

що на лицьовому боці вишивки вишивальну нитку не затягують до кінця, і вишивка утворювалася рельєфною. Кучерявим стібком заповнювали все поле рукава жіночої сорочки. Давні взірці вишивок були монохромними, одноколірними чи двоколірними (білим по білому, червоно-синя чи червоно-чорна) або поліхромні з переважанням основного кольору. Разом з розвитком промисловості одними з перших в колористику закарпатських вишивок почали проникати жовтий, зелений, блакитний, малиновий, оранжевий та інші кольори. Орнамент традиційних вишивок складається з кольорових смуг, квадратів, ланцюжків з квадратів, восьмипелюсткових розеток.

Опис найхарактерніших типів вишивок частково проведено за типологією вбрання, бо способи декорування значною мірою залежать від крою одягу. Частково це зумовлено й тим, що народне вбрання та його оздоблення, будучи виразниками етнічної традиції, продовжували зберігати й локальні традиції. Це означає, що поширені типи одягових комплексів частково вже визначають локалізацію типів закарпатської народної одягової вишивки. Проте очевидно, що ми будемо мати значно ширший діапазон різновидів та типів вишивки, ніж одягових комплексів.

Література:

1. **Булгакова Л.** Народний одяг населення Київського Полісся (20-30-х рр. XX ст.) // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 1. Київське Полісся. – Львів, 1997. – С. 123-148.
2. **Булгакова Л.** Традиційний жіночий одяг першої половини XX ст. // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 2. Овруччина. – Львів, 1999. – С. 159-176.
3. **Вовк Ф.** Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
4. **Гаджега В.** Додатки к історії Русинов и рускіх церквей в Марамороші // Науковий збірник тов., Просвіта. – Ужгород, 1922. – С. 140-171.
5. **Головацький Я. Ф.** О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и Северо-Восточной Венгрии. – СПб, 1877. – 85 с.
6. **Горинь Г. Й.** Народні промисли лемків Закарпаття // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 4. – С. 46-49.
7. **Горинь Г. Й.** Шкіряні промисли західних областей України (друга половина XIX – початок XX ст.). – К.: «Наукова думка», 1986. – 94 с.
8. **Грибанич І**. Народний одяг Ріцької долини та прилеглих до неї сіл // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 1995. – С. 132-137.
9. **Грибанич І**. Народний одяг тереблянської долини // Науковоий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 1995. – С. 102-107;
10. **Дашкевич Я. Р.** Становлення української етнографії Закарпаття на початку XIX століття // Культура та побут населення українських Карпат (матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 50-річчю утворення СРСР. Тези доповідей та повідомлень). – Ужгород, 1972. – С. 214-215.
11. **Добрянська І. О., Симоненко І. Ф.** Типи та колорит західноукраїнської народної вишивки // Народна творчість та етнографія. – К., 1959. – № 2. – С. 75-83.
12. **Духнович О.** О народах крайнянских или карпаторосах, над Бескидом в Земплинской, Унгской и Шаришской столицах живущих // Карпати. –Ужгород, 1958. – №1. – С. 121-129.

13. **Жаткович Ю.** Етнографический очерк угро-руских // Мазурок О. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород, 2001. – С. 161-246.
14. **Захарчук-Чугай Р. В.** Українська народна вишивка: Західні області УРСР. – К., 1988. – 190 с.
15. **Кара-Васильєва Т. В., Заволокіна А. О.** Українська народна вишивка. – К., 1996. – 91 с.
16. **Кашула І. Ю.** Культура і побут в ідеології просвітительства на Закарпатті середини XX століття // Культура та побут населення українських Карпат (матеріали республіканської наукової конференції, присвяченої 50-річчю утворення СРСР. Тези доповідей та повідомлень). – Ужгород, 1972. – С. 213-214.
17. **Купчанко Г.** Наша родина, Илюстрированый сборник для простонародного чтения. – Відень, 1897.
18. **Маковский С. К.** Народное искусство Подкарпатскй Руси. – Прага, 1925. – 56 с. + 100 ілюстрацій.
19. **Манайло Ф. Ф.** Изобразітельноє искусство на Подкарпатскої Русі // Подкарпатская Русь. – Ужгород, 1936. – С. 144-146.
20. **Матейко К. І.** Одяг // Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 142-149.
21. **Матейко К. І.** Український народний одяг. – К., 1977. – С. 146-153.
22. **Матейко К. І., Полянская О. В.** Одяг // Гуцульщина: Іст.-етногр. дослідження. – К., 1987. – С. 189-203.
23. Нариси історії Закарпаття: в 2 т. – Ужгород, 1993. – Т. 1. – 436 с.
24. **Нідерле Л.** Бытъ и культура древнихъ славянъ. – Прага, 1924. – 285 с.
25. **Ніколаєва Т.** Регіональні комплекси українського вбрання // Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах. – К., 1999. – Книга 2. – С. 92-93.
26. **Ніколаєва Т.** Різновиди традиційного одягу // Українська минувшина: ілюстративний етнографічний довідник. – К.: Либідь, 1994. – С. 110-132.
27. **Перлаг М.** Народні вишивки Закарпаття // Народна творчість та етнографія. – 1972. – №4. – С. 46-49.
28. **Полянская Е. В.** Народная одежда гуцулов Раховского района // Карпатський сборник. – М.: Наука, 1972. – С. 57-65.
29. **Полянская Е. В.** О сходстве и взаимовлиянии в одежде различних етнографических груп Закарпатья // Карпатський сборник. – М.: Наука. 1976. – С. 65-68.
30. **Полянская Е. В.** Украинская народная одежда Закарпатья: (этнические взаимосвязи и локальные особенности): Автореферат. – Минск, 1977. – 24 с.
31. **Полянская О. В.** Особливості одягу населення Закарпаття // Народна творчість та етнографія. №3, 1976. – С. 23-29.
32. **Приймич М. В.** Світ Карпат Івана Ілька. // Іван Ілько. Живопис. – К.: Такі справи, 2008. – 256 с.
33. **Селівачов М.** Лексикон української орнаментики (іконографія номінація, стилістики, типологія). – К., 2005. – 399 с.
34. **Симоненко І. Ф.** Быт населения Закарпатской области (по матеріалам експедиций 1945-1947 гг.) // Советская этнография. 1948. – № 1. – С. 69-89.
35. **Симоненко І. Ф.** Народна вишивка Закарпаття // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1957. Вип. 3. – С. 56-85.
36. **Симоненко І. Ф.** Поселення, садиба та житло // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1956. – С. 78
37. **Стельмащук Г. Г.** Народне вбрання // Етногенез та етнічна історія населення український Карпат. – Т. II. Етнологія та мистецтвознавство. – Львів, 2006. – С. 317-365.
38. **Стельмащук Г. Г.** Одежда // Украинские Карпаты. Культура. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 94-109.

39. **Стельмащук Г. Г.** Традиційні головні убори українців. – К., 1993. – 240 с., іл.
40. **Тиводар М. П.** Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX – першої половини XX ст.) // Carpatica-карпатика. – Ужгород, 1999. – С. 4-64.
41. **Тумова М.** Народная одежда на подкарпатськой русі // Підкарпатська Русь. – Ужгород, 1924. – № 3. – С. 72-79; № 4. – С. 102-110.
42. Українська вишивка: Альбом / Автор тексту та упорядник Т. Кара-Васильєва. – К.: Мистецтво, 1993. – 264 с., іл.
43. **Шмельова М. Н.** Из истории национального костюма украинцев Закарпатской области // Карпатские сообщения Института етнографии. Выпуск II. – М., 1950. – С. 19-30.
44. **Шмельова М. Н.** Типы женской народной одежды украинского населения Закарпатской области // Советская этнография. – М., 1948. – № 2. – С. 130-146.
45. **Шухевич В.** Гуцульщина. Львів, 1894.
46. **Beskid K. M.** Maramoros. – Uzgorod, 1929.
47. **Biedermann. H. T.** Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte. – Insbruck, 1862. – Bd. I. – 140 s.
48. **Koħminova A.** Podkarpatskб Rus. Prбce a ħivot lidu po strбnce kulturni hospodбшskм a nбrodopirsne. – Praha, 1922. – 126 s.
49. **Potusnyk F**. A ruszin nepviselet // Зоря-Hajnal. – Ужгород. – Річник III. – 1943. – С. 302-325.
50. **Sahanev V.** Nбrodni ornament na Podkarpatskм Rysi // Podkarpatskб Rus. – Bratislava, 1936. – S. 255-258.
51. **Spala F. J.** Domackэ prщmysl na Podkarpatskм Rusi // Podkarpatskб Rus. – Bratislava, 1936. – С. 152-157.
52. **Spala F. J.** Podkarpatskм vуљivky. – Praha, 1926. – 11 с.

Надійшла до редакції 27.11.2008